

DOI: <https://10.34137/jilses.1696788>

Geliş Tarihi: 10 Mayıs 2025

Received: 10 May 2025

Kabul Tarihi: 29 Haziran 2025

Accepted: 29 June 2025

Makale Türü: *Araştırma Makalesi*

Research Type: *Research Article*

Gürhan, E., Çelikel, O. S. ve Acar, E. (2025). Tarihsel Bir Miras Olarak Adabımuâşeret: Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Değerler Eğitimi. The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences, 11(1), 43-50. <https://10.34137/jilses.1696788>

Tarihsel Bir Miras Olarak Adabımuâşeret: Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Değerler Eğitimi

Ethem GÜRHAN¹ Osman Saadettin ÇELİKEL² Ergün ACAR³

Öz

Bu çalışma, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çocuklara verilen adabımuâşeret eğitiminin tarihsel, pedagojik ve sosyo-kültürel boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel tarihsel araştırma deseniyle yürütülen çalışmada, döneme ait birincil ve ikincil kaynaklar doküman analizi yöntemiyle incelenmiş ve tematik analizle değerlendirilmiştir. Bulgular, adabımuâşeret eğitiminin sadece okul ortamlarında değil; aile, mahalle, cami ve saray gibi sosyal yapılarda da çok katmanlı şekilde yürütüldüğünü göstermektedir. Eğitimde örtük öğrenme, rol model alma, görev temelli öğrenme ve nasihat yoluyla değer aktarımı ön planda yer almıştır. Saygı, temizlik, sabır, nezaket ve sosyal sorumluluk gibi değerler, bireyin hem ahlaki gelişimi hem de toplumsal bütünleşmesi açısından temel hedefler olarak öne çıkmıştır. Elde edilen bulgular, tarihsel eğitim anlayışının günümüz değerler eğitimiyle büyük ölçüde örtüştüğünü ve kültürel sürdürülebilirlik açısından özgün katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma sonucunda, geçmişte uygulanan bu çok katmanlı değer aktarım sisteminin günümüz eğitim politikalarına kültürel zenginlik kazandırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adabımuâşeret, Selçuklu, Osmanlı, değerler eğitimi, çocuk terbiyesi

Etiquette as a Historical Heritage: Values Education in the Seljuk and Ottoman Periods

Abstract

This study explores the historical, pedagogical, and socio-cultural dimensions of etiquette education (adabımuâşeret) provided to children during the Seljuk and Ottoman periods. Employing a qualitative historical research design, the study analyzes primary and secondary sources through document and thematic analysis. Findings reveal that etiquette education was delivered not only through formal institutions such as schools and madrasas but also through broader social environments including family, mosques, neighborhoods, and palace schools. Instructional practices emphasized implicit learning, role modeling, task-based experience, and moral storytelling. Values such as respect, cleanliness, patience, courtesy, and social responsibility were central to both moral development and social integration. The results indicate a significant overlap between historical educational practices and contemporary values education, underscoring the potential of this heritage to enrich current educational policies. The study concludes that these multi-layered historical models of values transmission can offer culturally rooted insights for modern pedagogy.

Key words: Etiquette, Seljuk Empire, Ottoman Empire, values education, child training

¹ Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, ethemgurhan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5870-3986>

² Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, oscelikel2@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-8556-9459>

³ Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, ergunacar44@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-3782-6107>

Giriş

Toplumların kültürel sürekliliğini sağlayan en temel dinamiklerden biri, bireylere çocukluk çağlarından itibaren kazandırılan sosyal davranış ve ahlâk eğitimidir. Bu eğitimin çekirdeğinde yer alan kavramlardan biri olan adabımuâşeret, bireyin toplumsal yaşam içinde sergilemesi gereken saygılı, ölçülü, edepli ve erdemli davranışlar bütünüdür (Kotan, 2023). Bu kavram, bireyin sadece bireysel değerlerini inşa etmekle kalmaz; aynı zamanda topluma uyum sağlaması, sosyal rolleri benimsemesi ve sorumluluk bilinci kazanması açısından da kritik bir eğitim alanıdır (Güngör, 1995). Adabımuâşeret eğitimi, bireyin karakter inşasını destekleyen, toplumla olan ilişki dengesini kuran ve sosyal etkileşimi düzenleyen bir eğitimsel içerik sunar. Bu eğitimin geleneksel yapısı, bireyin küçük yaşlardan itibaren model alma, gözlem yapma ve sosyal deneyimlerle öğrenme yollarıyla kazandığı davranış kalıplarından oluşur. Sadece okul sınırları içinde değil, aile, mahalle, cami, çarşı ve saray gibi farklı sosyal alanlarda örtük öğrenmeyle aktarılan bu değerler, bireyin hem öz denetimini geliştirir hem de toplumla olan ilişkilerini uyumlu hale getirir (Koçer, 1994; Kaya, 2020).

İslam medeniyetinde gelişen klasik eğitim anlayışı, bilgi ile ahlaki birbirinden ayırmaz. Bilgi, salt entelektüel bir edinim olarak değil; ahlaki sorumluluğu da beraberinde getiren bir "emanet" olarak kabul edilir. Bu bağlamda, Gazâlî gibi öncü düşünürler, eğitimi salt zihinsel bir faaliyetin ötesine taşıyarak bireyin ruhsal ve etik boyutunu da kapsayacak şekilde tanımlarlar (Gazâlî, 2020). Özellikle çocukluk döneminde edep, haya, tevazu ve sabır gibi değerlerin kazandırılması, bu anlayışın temelidir. Bu pedagoji, bireyi hem Tanrı ile olan ilişkisinde bilinçli kılar hem de toplumsal hiyerarşi içinde uygun davranışlar sergileyebilen bir birey olarak donatır. Adabımuâşeret eğitiminin tarihsel olarak en sistemli uygulandığı dönemler, Selçuklu ve Osmanlı dönemleridir. Bu dönemlerde eğitim, yalnızca mektep veya medreseyle sınırlı kalmamış; mahalle imamı, anne-baba, komşular, esnaf gibi farklı sosyal figürlerin aktif rol aldığı yaygın bir öğrenme ortamı oluşmuştur. Özellikle sıbyan mektepleri ve medreseler hem dini bilgilerin hem de sosyal davranış kalıplarının kazandırıldığı yerlerdir. Mektep hocasının öğrenciye karşı duruşu, medrese talebesinin hocasına gösterdiği hürmet, bu eğitimin önemli birer göstergesidir (Akyüz, 2012). Saray okulları (Enderun) ise bu eğitimin zirvesini temsil eder. Yönetici elitin yetiştirildiği bu kurumlarda sadece bilgi ve sanat değil, aynı zamanda nezaket kuralları, protokol eğitimi, beden dili, toplumsal temsil becerisi gibi sosyal sermaye oluşturan unsurlar da eğitim programının parçasıydı (Uzunçarşılı, 1988). Bu bakış açısından adabımuâşeret, sıradan vatandaşın saray mensubuna kadar herkesi kuşatan, toplumsal dokuyu birlikte tutan bir eğitim aracı olarak öne çıkmaktadır. Eğitimin bu denli yaygın ve çok katmanlı bir yapıda verilmesi, bireyde davranış dönüşümünü kalıcı hale getirmiştir. Bu noktada Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı, tarihsel eğitim uygulamalarını anlamlandırmada işleve sahiptir. Bandura'ya göre bireyler, sosyal ortamda davranış modellerini gözlemleyerek, taklit yoluyla öğrenirler (Bandura, 1977). Bu bağlamda mahalle bakkalı, cami hocası, annenin sabırlı davranışı ya da komşunun misafirperverliği, çocuk için yaşanmış pedagojik deneyimlerdir. Osmanlı eğitim düzeninde dikkat çeken bir diğer husus ise "nasihatname" ve "menkıbe" gibi anlatıların eğitimde yaygın olarak kullanılmasıdır. Bu anlatılar sayesinde değerler soyut ilkeler olarak değil; somut, hikâyeleştirilmiş ve duygusal olarak içselleştirilebilecek biçimde sunulmaktaydı. Bugün "storytelling" ya da "yaşantı temelli öğrenme" olarak adlandırılan bu tekniklerin kökeni, kadim eğitim geleneklerine dayanmaktadır (Kaya, 2020). Batı dünyasında ise adabımuâşeret kavramına denk düşen uygulamalar, 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan "görgü kitapları" (courtesy books) üzerinden gelişmiştir. Bu kitaplar, çocuklara ve gençlere toplumsal beklentilere uygun davranma, hitabet, sofrada adabı, giyinme tarzı gibi sosyal kodları öğretmeyi amaçlamıştır. Norbert Elias'ın uygarlık süreci çerçevesinde bu kitaplar, bireyin toplumsal içselleştirme sürecinin yazılı metinler aracılığıyla kurumlaşmasını simgeler (Elias, 1994). Bu benzerlik, Doğu ve Batı toplumlarının farklı tarihsel kültürel kaynaklardan beslense de bireyin sosyal davranış kalıplarını kazanmasına yönelik ortak bir hassasiyete sahip olduğunu göstermektedir. Modern eğitim sistemlerinde "değerler eğitimi" şeklinde adlandırılan bu pedagoji, etik duyarlılık, sosyal sorumluluk, empati, öz denetim gibi becerileri kazandırmayı amaçlar. Bu anlamda adabımuâşeret, sadece bir gelenek değil; aynı zamanda çağdaş eğitim teorilerinin de temelini oluşturan bir değer aktarım aracıdır (Lickona, 1991; Veugelers, 2007). Ancak çağdaş sistemler bu aktarımı daha çok bilişsel stratejiler üzerinden sürdürürken, geleneksel yapılarda duygusal ve davranışsal bileşenler daha baskındır.

Son yıllarda yapılan araştırmalar, eğitim politikalarının kültürel temellere dayandırılmasının eğitimde daha etkili ve kalıcı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu durum, özellikle yerli ve millî değerler temelinde şekillenen bir eğitim modelinin, toplumsal uyum ve bireysel denge açısından stratejik bir gereklilik olduğuna işaret eder. Selçuklu ve Osmanlı deneyimlerinin, bugün hayata geçirilen "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" gibi eğitim politikalarında yeniden değerlendirilmesi hem tarihsel sürekliliği hem de toplumsal tutarlılığı sağlayacaktır (MEB, 2023).

Tüm bu gerekçeler ışığında, bu araştırmanın temel sorusu şu şekilde şekillendirilmiştir:

"Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde adabımuâşeret eğitimi hangi kurumlar aracılığıyla, hangi içerik ve yöntemlerle gerçekleştirilmiştir ve bu tarihsel birikim günümüzdeki değerler eğitimi anlayışıyla nasıl ilişkilendirilebilir?"

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde uygulanan adabımuâşeret eğitimini tarihsel, sosyo-kültürel ve pedagojik yönleriyle analiz ederek; geçmişten günümüze uzanan bir değer aktarım sürecini ortaya koymak ve bu birikimin çağdaş eğitim politikalarına etkilerini değerlendirmektir.

Yöntem

Bu araştırma, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çocuklara yönelik adabımuâşeret eğitiminin tarihsel ve pedagojik boyutlarını incelemek amacıyla nitel tarihsel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, geçmişe ait olayları, süreçleri ve uygulamaları anlamlandırmak için belge ve metinlerin sistemli analizine dayanır (Best & Kahn, 2006; Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012). Çalışmada tarihsel bağlam, sosyo-kültürel yapı ve pedagojik uygulamalar arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla doküman analizi temelli bir araştırma deseni benimsenmiştir.

Araştırma Deseni

Araştırma, nitel bir tarihsel çözümleme çalışması olup doküman analizi yöntemi üzerine kuruludur. Bu kapsamda, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait birincil kaynaklar (eğitimle ilgili nasihatnameler, ahlâk kitapları, seyahatnameler ve fermanlar) ve ikincil kaynaklar (akademik makaleler, kitaplar ve tezler) incelenmiştir. Belgelerin sistematik taranmasıyla, adabımuâşeret eğitiminin kurumsal, içeriksel ve yöntemsel boyutları tarihsel bağlam içinde değerlendirilmiştir.

Veri Kaynakları

Çalışmada kullanılan belgeler üç ana kaynaktan toplanmıştır:

- Birincil Kaynaklar: İmam Gazâlî'nin İhya-u Ulûmi'd-Din adlı eseri, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, Osmanlı saray eğitimiyle ilgili arşiv belgeleri, ahlak risaleleri ve döneme ait görgü kitapları.
- İkincil Kaynaklar: Türk eğitim tarihi, değerler eğitimi ve sosyal ahlak üzerine yapılmış çağdaş akademik çalışmalar (örn. Akyüz, 2012; Kaya, 2020; Başboğa, 2019).
- Arşiv ve Kütüphane Kayıtları: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Konya Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer alan fermanlar ve Osmanlı eğitim belgeleri; ayrıca Milli Kütüphane dijital koleksiyonları.

Veri Analizi

Toplanan dokümanlar, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir (Braun & Clarke, 2006). Analiz süreci dört aşamada yürütülmüştür:

1. Verilerin kapsamlı şekilde okunması,
2. Kodlama sisteminin oluşturulması,
3. Kodlardan temaların türetilmesi (örn. "ahlaki değer aktarımı", "örnekleme yoluyla eğitim", "kurumsal çeşitlilik"),
4. Temaların tarihsel ve pedagojik bağlamda yorumlanması.

Tarihsel veriler, dönemin kültürel ve dini arka planıyla birlikte değerlendirilmiş; yalnızca olayların kronolojisi değil, pedagojik anlamları da yorumlanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada araştırma geçerliğini ve güvenirliliğini sağlamak amacıyla çeşitli stratejiler kullanılmıştır. Öncelikle, veri çeşitliliği (data triangulation) ilkesi doğrultusunda farklı türde kaynaklar (birincil, ikincil, arşivsel) karşılaştırılarak analiz edilmiştir (Lincoln & Guba, 1985). Elde edilen bilgiler, dönemin sosyal bağlamıyla tutarlılığı açısından çapraz denetlenmiştir. Belgelerin orijinal dildeki nüshalarına ulaşılmış; çeviri metinlerde ise bilimsel çeviriler esas alınmıştır. Ayrıca, bulguların yorumlanmasında pedagojik kavramsal çerçeveye uygunluk gözetilmiştir. Araştırmacılar arasında herhangi bir görüş ayrılığı da meydana gelmemiştir.

Etik Kurul Onayı

Bu makalede etik kurul onayına gerek yoktur.

Bulgu ve Yorumlar

Bu bölümde, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çocuklara verilen adabımuâşeret eğitimiyle ilgili analiz edilen tarihsel belgeler ve metinlerden elde edilen bulgular tematik çerçevede sunulmuştur. Temalar; eğitim kurumları, eğitim içeriği, öğretim yöntemleri ve tarihsel süreklilik ekseninde sınıflandırılarak yorumlanmıştır.

Eğitim Kurumları ve Sosyal Terbiye Mekanizmaları

Araştırmada analiz edilen kaynaklar, adabımuâşeret eğitiminin çok katmanlı ve yaygın bir sosyal yapı içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Eğitim, sadece mektep ve medrese ile sınırlı kalmamış; aile, mahalle, cami ve saray gibi farklı kurumlar aracılığıyla yürütülmüştür (Koçer, 1994; Kaya, 2020). Bu bulgu, eğitimin sadece formel kurumsal bir faaliyet değil; aynı zamanda yaygın ve enformel sosyal ortamlar üzerinden yürüten çok boyutlu bir değer aktarımı olduğunu göstermektedir. Bu durum, günümüz eğitim sistemlerinde aile-okul-toplum iş birliği vurgusunun tarihsel bir kökene dayandığını ortaya koymaktadır.

- **Sıbyan Mektepleri:** Bu kurumlar, erken çocukluk döneminde temel dinî bilgilerle birlikte davranış eğitiminin verildiği kurumlardır. Selamlaşma, büyüklere hürmet, temizlik gibi değerler, öğretmenlerin tutumları ve ders dışı gözlemler yoluyla örtük biçimde kazandırılmıştır (Akyüz, 2012). Bu kurumlarda doğrudan ders anlatımı kadar öğretmenin model davranışı ve gözleme dayalı pedagojik yöntemlerin ön planda olması, bugünkü karakter eğitiminde "öğretmen örnekliliği" ilkesine karşılık gelmektedir.
- **Medreseler:** Daha ileri yaşlardaki öğrencilerin eğitim aldığı bu kurumlarda, ilimle birlikte vakar, ölçülülük ve saygı gibi davranış kalıpları da aktarılmıştır. Talebinin hocasına olan davranış biçimi, aynı zamanda topluma nasıl davranılacağına bir simülasyonu olarak değerlendirilmiştir (Gazâlî, 2020). Medreselerdeki disiplin anlayışı, bilgi kadar kişilik inşasına da önem verildiğini gösterir. Bu da eğitimde "erdemli birey" yetiştirme misyonunun sadece modern değil, köklü bir gelenek olduğunu desteklemektedir.
- **Saray Okulları (Enderun):** Devlet idaresinde görev alacak bireylerin yetiştirildiği bu kurumlarda, yüksek düzeyde görgü kuralları, protokol eğitimi ve sosyal temsil becerileri kazandırılmıştır. Özellikle nezaket, sabır, vakur duruş gibi değerler eğitim programının önemli bir parçasıydı (Uzunçarşılı, 1988). Enderun'daki görgü eğitimi, bireyin yalnızca bilgiyle değil aynı zamanda estetik, zarafet ve sosyal sorumlulukla donatılması gerektiğini vurgulayan bütüncül bir yaklaşımı yansıtır. Bu da 21. yüzyıl becerileri içinde yer alan sosyal ve duygusal yeterliklerin tarihsel karşılığıdır.
- **Aile ve Mahalle:** Eğitim, ailede başlamakta; anne ve babanın rol model davranışları, çocuğun toplumsal normları edinmesinde belirleyici olmaktadır (Güngör, 1995). Mahalle imamı, esnaf ve komşular da çocuğun davranışlarını şekillendiren sosyal figürler olarak önemli bir işleve sahiptir. Mahallenin sosyal pedagojik bir alan olması, bugünkü "öğrenen topluluk" anlayışıyla paralellik göstermektedir. Özellikle informal öğrenmenin etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir.

Adabımuâşeret Eğitiminde İçerik

Adabımuâşeret eğitimi kapsamında çocuklara kazandırılmaya çalışılan temel değerler arasında saygı, temizlik, toplumsal sorumluluk ve dil kontrolü öne çıkmaktadır. Bu değerler seti, bireyin hem iç disiplinini hem de toplumsal uyumunu hedefleyen bir değer eğitimi sisteminin benimsendiğini göstermektedir. Aynı değerler günümüzde çağdaş değerler eğitimi kuramlarında da (ör. Lickona, 1991) merkezi yer tutmaktadır.

- **Saygı ve Nezaket:** Büyükleme konuşma biçimi, selam verme adabı, öğretmene karşı saygılı duruş gibi örnek davranış kalıpları. Bu tür davranış normları, sosyal ilişkilerde çatışmaları azaltan ve birlikte yaşama kültürünü pekiştiren bir işleve sahiptir.
- **Temizlik ve Düzen:** Beden ve elbise temizliği, cami ve ev adabı, sofrada oturma düzeni gibi bireysel hijyen ve sosyal tertip alışkanlıkları. Temizlik anlayışı sadece fiziksel değil, ahlaki bir sembol olarak da işlenmiş; bu yönüyle çevre bilinci ve sağlıklı yaşam gibi çağdaş konularla ilişkilidir.
- **Toplumsal Sorumluluk:** Misafirperverlik, komşuya yardım, paylaşma, vakıf kültürü gibi sosyal bütünleşmeyi güçlendiren davranışlar. Bu değerler, sosyal sermayeyi artıran unsurlar olup günümüzde toplumsal bütünleşme ve dayanışma politikalarının temelini oluşturmaktadır.

- Dil ve Davranış Kontrolü: Gereksiz konuşmaktan kaçınma, öfke kontrolü, tevazu ve sabır gibi içsel disiplin becerileri. Bu tür beceriler bugün "duygusal zekâ" ve "öz düzenleme" gibi psikoeğitsel becerilerle açıklanmaktadır. Tarihsel bağlamda bu becerilerin kazandırılması, eğitimde bireyin içsel yönelimlerine de önem verildiğini kanıtlamaktadır.

Bu içerikler, dönemin İslam ahlakına dayalı değer sistemiyle doğrudan örtüşmekte ve eğitimin temel amacının “iyi insan” yetiştirmek olduğunu ortaya koymaktadır (Gazâlî, 2020; Lickona, 1991).

Öğretim Yöntemleri ve Değer Aktarımı

Analiz edilen metinler, adabımuâşeret eğitiminin genellikle örtük öğrenme, model alma ve sosyal deneyim yoluyla gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramıyla uyumlu olarak, bireyler sosyal ortamlardaki davranış kalıplarını gözlem ve taklit yoluyla edinmişlerdir. Bu bulgu, öğrenmenin sadece bilişsel bir süreç değil; sosyal etkileşimlerle şekillenen bir davranış edinimi süreci olduğunu doğrular. Günümüzde bu yaklaşım, karakter eğitimi ve değerler eğitimi kuramlarında da etkin biçimde kullanılmaktadır.

- Nasihatnameler ve Menkıbeler: Eğitimde doğrudan emir ya da kurallardan çok, hikâyeleme ve nasihat yoluyla ahlaki mesajlar verilmiştir. Bu anlatılar, çocukların zihin dünyasında değerlerin içselleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Bugünkü "storytelling pedagogy" uygulamalarının tarihsel versiyonu olarak görülebilir. Değerlerin duygusal ve bilişsel olarak içselleştirilmesinde etkili bir araçtır.
- Görev Temelli Öğrenme: Çarşıdan alışveriş yapmak, misafire hizmet etmek, mahalle büyüğünü ziyaret etmek gibi küçük görevler, çocuklara sosyal sorumluluk bilinci kazandırmada kullanılmıştır (Kaya, 2020). Bu yaklaşım, bugünkü proje ve hizmet temelli öğrenme modellerine benzer şekilde, deneyimsel öğrenmeyi teşvik etmektedir.
- Toplumsal Denetim ve Gözlem: Mahalle imamı, yaşlı komşular ve esnaf gibi figürler, çocuğun sosyal davranışlarını yönlendiren gözlemleyici roller üstlenmiştir. Bu yapı, bugünkü rehberlik sistemlerinin tarihsel izdüşümü olarak görülebilir. Bu uygulama, günümüzdeki okul dışı öğrenme alanları ve rehberlik uygulamalarıyla örtüşmektedir. Ayrıca, değer eğitiminin bireysel değil kolektif bir süreç olduğunu da göstermektedir.

Tarihsel Süreklilik ve Günümüzle İlişki

Bulgular, Selçuklu ve Osmanlı döneminde uygulanan adabımuâşeret eğitiminin günümüz değerler eğitimi anlayışıyla büyük ölçüde örtüştüğünü göstermektedir. Bugün eğitim sistemlerinde vurgulanan saygı, empati, sabır, sosyal sorumluluk ve öz denetim gibi değerler, geçmişte de eğitimin merkezinde yer almıştır (Lickona, 1991; Veugelers, 2007). Bu paralellik, eğitimde yerli ve milli değerlerin, evrensel eğitim hedefleriyle bağdaştırılabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla değerler eğitimi politikaları sadece evrensel değil, tarihsel ve kültürel tabanlı olarak da yeniden yapılandırılabilir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin bu geçmiş tecrübeleri dikkate alması, eğitim reformlarında tarihsel derinliğin önemini göstermektedir.

Bu tarihsel benzerlikler, çağdaş değerler eğitimi politikalarının yalnızca evrensel modellerden değil; aynı zamanda yerel-kültürel köklerden de beslenmesi gerektiğini göstermektedir. Eğitim reformları yerli ve millî değerlerin aktarımında bu tarihsel birikimi yeniden değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Örneğin Türkiye Yüzyılı Maarif modeli çerçevesinde değerler eğitime ciddi anlamda yer verilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç

Bu araştırma, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çocuklara verilen adabımuâşeret eğitiminin tarihsel, kurumsal ve pedagojik boyutlarını incelemiş; çok katmanlı bir değer aktarım sisteminin varlığını ortaya koymuştur. Bulgular, adabımuâşeretin yalnızca bireysel bir ahlak öğretisi değil; toplumsal düzenin sürdürülebilirliğini sağlayan bir sosyalleşme mekanizması olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Dönemin eğitim anlayışı; sıbyan mektepleri, medreseler ve saray okulları gibi kurumsal yapılarda, aile ve mahalle gibi sosyal çevrelerle iç içe geçmiş şekilde yapılandırılmıştır. Bu yapılar aracılığıyla saygı, temizlik, sabır, nezaket ve sosyal sorumluluk gibi temel değerler, örtük öğrenme, rol modelleme, hikâyeleme ve görev temelli öğrenme gibi yöntemlerle çocuklara kazandırılmıştır. Eğitim, bireyin “iyi insan” ve “ahlaklı yurttaş” olması yönünde şekillendirilmiş; bireysel gelişim, toplumsal uyum ve kültürel devamlılık hedeflenmiştir (Gazâlî, 2020; Kaya, 2020).

Tarihsel veriler, günümüzdeki değerler eğitimi uygulamalarıyla Osmanlı ve Selçuklu eğitim pratikleri arasında güçlü paralellikler olduğunu göstermektedir. Lickona'nın (1991) karakter eğitimi modelinde öne çıkan “bilme–hissetme–uygulama” üçlüsü, klasik İslam eğitim anlayışının “ilim–ahlak–amel” yaklaşımıyla örtüşmektedir. Bu

durum, eğitim politikalarının kültürel temelli yeniden inşasında tarihsel kaynaklardan istifade edilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Öneriler

Araştırmanın bulgularına dayalı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1. Müfredat Entegrasyonu: Araştırmada geçmişte bu değerlerin doğrudan değil, örtük biçimde kazanıldığı görülmüştür. Bugünün eğitim ortamları ise açık ve tematik öğrenmeyi mümkün kılmaktadır. Sosyal bilgiler, din kültürü ve hayat bilgisi derslerinin içeriklerinde adabımuâşeret konularına daha çok yer verilmeli; öğrencilerin tarihsel değerlerle günümüz normlarını karşılaştırarak öğrenebilecekleri içerikler oluşturulmalıdır.
2. Öğretmen Yetiştirme Programları: Adabımuâşeret eğitiminin model alma ve sosyal ortamda öğrenme temelli olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple öğretmenlerin pedagojik rehberlik rolü, geleneksel eğitime duyarlılıkla yeniden yapılandırılmalıdır. Bu yüzden eğitim fakültelerinde değerler eğitimi, ahlaki gelişim kuramları ve tarihsel eğitim uygulamaları modül hâline getirilmeli; öğretmen adayları hem kuramsal hem uygulamalı düzeyde bu alanlara hazırlanmalıdır (Fraenkel et al., 2012).
3. Aile Katılımı: Araştırmada aile ve mahalle çevresinin değer aktarımında belirleyici rol oynadığı; bu işlevin modern rehberlik modelleriyle örtüştüğü görülmüştür. Bu yüzden ailelerin değerler eğitimi sürecine daha aktif biçimde katılabilmesi için okul-aile iş birliğini önceleyen rehberlik programları geliştirilmelidir. Tarihsel nasihatname ve hikâyeler aile seminerlerinde pedagojik uyarlamalarla sunulabilir.
4. Eğitsel Materyal Geliştirme: Araştırmada geçmişteki eğitimin hikâyeleştirme ve görev verme temelli olduğu tespit edilmiştir. Bu da çağdaş drama temelli öğrenme yaklaşımlarıyla bütünleştirilebilecek zengin bir tarihsel arka plan sunmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı ve Selçuklu dönemine ait menkıbeler, hikâyeler ve edebi eserler sadeleştirilerek çocuk kitaplarına dönüştürülmeli; sınıf içi etkinlikler ve drama uygulamalarında kullanılmalıdır.
5. Yerel Eğitim Politikaları: Bulgular, mahalle, cami, esnaf gibi yerel figürlerin geçmişte değer aktarımında etkili olduğunu göstermektedir. Bu sosyal hafızanın eğitimle yeniden canlandırılması, yerli ve millî değerlerin aktarımını güçlendirecektir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın değerler eğitimi politikaları, yerel tarihî birikimleri göz önünde bulundurarak bölgesel uygulamalara açık hâle getirilmeli ve böylece kültürel mirasın eğitim yoluyla yaşatılması sağlanmalıdır.
6. Karşılaştırmalı Eğitim Araştırmaları: Selçuklu ve Osmanlı'daki değer aktarımı yaklaşımlarının çağdaş eğitim kuramlarıyla örtüşmesi, Türkiye'nin bu alandaki birikimini küresel düzlemde görünür kılmak için önemli bir fırsattır. Türkiye'nin tarihsel eğitim uygulamaları, farklı kültürlerin karakter eğitimi modelleriyle karşılaştırmalı olarak analiz edilmeli ve akademik literatürde daha görünür hâle getirilmelidir.

Kaynaklar

- Akyüz, Y. (2012). *Türk eğitim tarihi: M.Ö. 1000 – M.S. 2012*. Pegem Akademi.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice-Hall.
- Başboğa, F. (2019). Erken Cumhuriyet dönemi çocuk yayınlarında adabımuâşeret eğitimi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(29), 115–134. https://ctad.hacettepe.edu.tr/15_29/03-basboga050719.pdf
- Best, J. W., & Kahn, J. V. (2006). *Research in education (10th ed.)*. Pearson.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology..* Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Elias, N. (1994). *The civilizing process*. Blackwell.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education (8th ed.)*. McGraw-Hill.
- Gazâlî, İ. (2020). *İhya-u Ulûmi'd-Din (Orijinal eser 11. yy)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güngör, E. (1995). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. Ötüken Neşriyat.
- Koçer, H. A. (1994). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu*. MEB Yayınları.

- Kotan, F. Y. (2023). *Osmanlı'daki Âdâb-ı Muâşeret Kuralları*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. <https://aileokulu.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/02/osmanlidaki-adab-i-muhaseret-kurallari.pdf>
- Lickona, T. (1991). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. Bantam Books.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE Publications.
- Turanalp, M. F. (2019). Şarkılarla Dinî ve Ahlakî Değer Aktarımı: Barış Manço Örneği. *Bilimname*, (37), 685–724. <https://doi.org/10.28949/bilimname.520307>
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin saray teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Veugelers, W. (2007). Creating critical-democratic citizenship education. *Compare*, 37(1), 105–119. <https://doi.org/10.1080/03057920601061893>

Extended Abstract

In the context of educational history, the transmission of values and ethical conduct has consistently been a crucial dimension of both formal and informal pedagogy. Among the various traditions of moral education, the concept of adabımuâşeret—a term broadly referring to codes of etiquette, social manners, and ethical behavior—holds a central place in Islamic cultural and educational thought. Unlike contemporary models that often separate cognitive and affective domains, classical Islamic education emphasized an integrated approach to personal development, prioritizing the cultivation of both intellect (akıl) and character (ahlak). This study explores how adabımuâşeret education was institutionally and socially embedded in the educational systems of the Seljuk and Ottoman periods and considers its relevance for contemporary values education.

The primary objective of this study is to examine how children in the Seljuk and Ottoman eras were educated in adabımuâşeret and how these historical frameworks can inform modern educational practices. Specifically, the study addresses the question:

Through which institutional structures, curricular content, and instructional methods was etiquette education delivered to children in the Seljuk and Ottoman periods, and how can this historical legacy contribute to today's values education?

Drawing upon social learning theory (Bandura, 1977), character education theory (Lickona, 1991), and culturally responsive pedagogy (Veugelers, 2007), the study situates adabımuâşeret education within a multidimensional pedagogical discourse. The Islamic triad of knowledge–ethics–action (ilim–ahlak–amel) is also used as a conceptual lens to analyze educational aims and strategies.

This research employs a qualitative historical design, utilizing document analysis and thematic coding to investigate primary and secondary sources. Primary data includes archival texts such as İhya-u Ulûmi'd-Din by al-Ghazali, educational treatises, royal edicts, and travelogues. Secondary sources include academic works on Turkish educational history, Islamic pedagogy, and values education. A total of 32 documents were examined and coded under categories such as institutional settings, moral content, instructional strategies, and socio-cultural context.

The findings demonstrate that adabımuâşeret education in the Seljuk and Ottoman periods was characterized by a multilayered, community-based, and integrative approach. Rather than being confined to formal schooling, the transmission of moral values occurred through a broad societal network, including family units, neighborhood communities, religious institutions, and palace schools.

Sıbyan mektepleri (primary religious schools) taught basic religious knowledge along with behavioral etiquette.

Medreses conveyed not only jurisprudence and theology but also instilled virtues like moderation, humility, and respect. Enderun (palace schools) focused on grooming elite administrators and courtiers in advanced protocol, patience, and composure. Core values included respect for elders, cleanliness, hospitality, emotional restraint, and collective responsibility. These values were not only taught explicitly but also embedded in daily interactions and community expectations. Teaching practices were aligned with implicit learning, role modeling, narrative pedagogy (through nasihatnameler and moral tales), and task-based learning. Children learned ethical behavior by serving guests, accompanying elders, and fulfilling neighborhood duties under supervision—providing practical,

emotionally resonant learning experiences. When viewed through the lens of modern educational paradigms, the adabımuaşeret framework exhibits significant alignment with contemporary values education models. For example, the character education model developed by Lickona (1991), which emphasizes moral cognition, emotional resonance, and ethical action, reflects a similar holistic orientation. Moreover, the principle of culturally responsive education—emphasized by scholars such as Veugelers (2007)—underscores the importance of rooting moral education in students’ historical and cultural heritage.

This study concludes that adabımuaşeret education represents a deeply rooted, culturally embedded form of values transmission that has enduring pedagogical relevance. The integrated, community-centered, and character-driven approach of Seljuk and Ottoman educational systems offers valuable insights for designing culturally grounded and ethically effective modern curricula. As education systems worldwide grapple with questions of identity, morality, and civic responsibility, drawing from indigenous traditions such as adabımuaşeret may provide both cultural continuity and pedagogical depth.